

כי יש לעץ תקווה

מאת: הרב משה רייס

תקציר המאמר

נקודות להשוואה בין האדם לעץ:

- צמיחה בלתי פוסקת היא מאפיין לעץ וגם לאדם.
- תקופת ההתחלה (אצל האדם – גיל הנעורים) היא רבת משמעות לאופן המשך הצמיחה (ומכאן חשיבות החינוך בגיל הרך)
- הגזע הוא עקר הצמח, הפרות מעידים על סוגו של הגזע ועל איכותו.
- כל אדם מישראל קשור לצור מחצבתו, ומעשיו מעידים על כך.
- האדם - כעץ בעל שורשים, תקופה של שלכת היא זמנית, ויש לו תקווה לשוב ולצמוח.

מעמדו המיוחד של ט"ו בשבט כראש השנה לאילנות הובהר במשנה הראשונה שבמסכת ראש השנה, בה נאמר (בין השאר):
"באחד בשבט ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמישה עשר בו".
למושג "ראש השנה לאילן" האמור בנידון זה משמעות הלכתית מעשית, כפי שביאר רש"י (שם): "שאינ מעשרין פירות האילן שחנטו קודם שבט, על שחנטו לאחר שבט, שבאילן הולך אחר חנטה".

מועד ט"ו בשבט זהו התאריך הקובע לענין שנות המעשרות, דהיינו לענין ההלכה שבשנים: הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית אנו מפרישים לאחר המעשר הראשון את המעשר השני, הנאכל על ידי כל אדם בירושלים, ואילו בשנים השלישית והשישית אנו מפרישים במקום "מעשר שני", "מעשר עני", המחולק לעניים. כמו כן קובע תאריך ט"ו בשבט את התחלפות השנים לענין ערלה וכיוצא בזה.

אולם למרות שהמדובר לכאורה בדיון הלכתי "יבש", יש למועד זה גם השלכות שיש להן אופי חגיגי מסויים, עובדה היא שבט"ו בשבט אין אומרים "תחנון" ונוהגים להרבות ביום זה באכילת פירות האילנות (עיין שולחן ערוך "אורח חיים", סימן קלא, ובמגן אברהם" שם ס"ק ט"ז), משמע שיש ליום זה גוון מסויים של "יומא דפגרא", וכידוע בחצרות אדמו"רים מסוימים צויין יום זה בכמה סממנים חגיגיים.

והתמיהה רבה. מה טעם יש לחגוג את המועד בו משתנה דינם של פירות האילן? ומהו הקשר שבין האדם לאילנות, עד שאנו מתייחסים במודגש להלכות שנאמרו אודות האילנות? הן באותה משנה במסכת ראש השנה נאמר גם כן שבאחד באלול זהו ראש השנה למעשר בהמה (לדעה אחת), ואף על פי כן לא מצינו מי שיחגוג מועד זה, ובמה נשתנה ט"ו בשבט משאר התאריכים המופיעים במסכת ראש השנה שם?

אכן הספרים הקדושים מסבירים שההתייחסות המיוחדת ליום ט"ו בשבט נובעת מהמכנה המשותף שמצינו בין האדם לבין האילנות.

האדם - עץ השדה

הספרים הקדושים הסמיכו דבריהם על מה שאמרה התורה (דברים כ, יט): "כי האדם עץ השדה". אמנם רש"י מפרש, לפי פשוטו של מקרא, שפסוק זה מתפרש בסימן שאלה, לאמור: וכי עץ השדה אדם הינו, שאף הוא צריך לסבול בעת המצור? וברוח דברים אלו התורה מדגישה את השוני המהותי שבין האדם לבין העץ הצומח מן השדה. אולם המפרשים השונים הורו שניתן לקרוא פסוק זה גם בניחותא, כלומר, שקיימת השוואה בין האדם לבין העץ. אחד המקורות הקדומים הנוקט בדרך זו מצינו ב"פרקי דרבי אליעזר" (פרק כא), בו נאמר (אף הוא בדרך רמז): כתוב (בראשית ג, ג): "ומפרי העץ אשר בתוך הגן", תנא ר' זעירא אומר "מפרי העץ", אין העץ הזה אלא אדם שנמשל בעץ שנאמר: "כי האדם עץ השדה"... ודרשות דומות מצינו גם בגמרא ובעוד מקורות קדומים. מדימוי זה של האדם לאילן ניתן להסיק על קיו יסוד שבאישיות האדם וללמוד מכך כמה נקודות עקרוניות בתחום עבודת ה'.

לא לדרוך במקום

אחד המישורים שבהם בולטת ההשוואה שבין האדם ועצי השדה הוא בענין הצמיחה והגידול. האדם וכן גם האילן מתאפיינים בצמיחתם הבלתי פוסקת, ומן העת בה הם מפסיקים לגדול הם מאבדים את סגולתם והופכים להיות לחפץ דומם. דברים ברוח זו מצינו בספר "מדרש האיתמרי" (שחיבר בעל "שבט מוסר" מאיזמיר), דרוש י"ט: שהטעם שנמשל האדם לעץ השדה, שנאמר: "כי האדם עץ השדה", לומר ששלימות האדם להיות כעץ שבכל שנה עולה ממדרגה למדרגה... לפי שאם לעולם יעמוד במצב אחד קוצצים אותו, מאחר שאינו נותן פירות. כן צריך להיות האדם, לעלות ממדרגה למדרגה, כי "עיר פרא אדם יוולד", ואם יעמוד כן לעולם במצב זה, נוח לו שלא נברא. רק עולם הדומם, ולהבדיל, עולם המלאכים, מתאפיינים בעמידה קבועה באותה מדרגה, ולפיכך המלאכים קרויים "עומדים", אולם על בני האדם להתקדם בקביעות מחיל אל חיל, כפי שכתוב בהמשך הדברים שם: והמלאכים נמשלו לאבן, כדכתיב (שמות כד, י): "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר", בהיות מעלתם היותם לעולם כאבן במצב אחד, שלא ישנו את תפקידם, ולעולם הם במדרגה אחת, וזהו מעלתם ושלימותם, היפך האדם. ואכן ההתבוננות בהליכות בני אדם תלמדנו שהם אף פעם אינם דורכים במקום. עינינו הרואות שאנשים מחפשים תמיד אתגרים וחדושים. בעבר הדבר התבטא בחיפוש אחר יבשות חדשות, וכיום עוסקים בחקר החלל ובנסיונות להגיע לכוכבים מרוחקים. מדינות וממלכות עסקו בעבר, וגם בהווה, בנסיונות לספח שטחים, לכבוש מחוזות וכיו"ב. גם במישור הפרט האדם אינו שוקט בדרך כלל על שמריו, תר אחר אמצאות וחדושים, משכלל את תנאי חייו ומגוריו, מרחיב את אופקיו וכיו"ב. כל אלו הינן תופעות של צמיחה מסויימת, אולם פשיטא שגידול וצמיחה אמיתיים, אינם אלא בתחומי עבודת ה', ואילו כל שאר ה"צמיחות" אינן אלא תחליפים מזוייפים לגידול העצמי המשמעותי, המעוגן כתשתית נפש האדם, ועל ידו הוא ממלא את יעדו. עלול גם להיווצר מצב גרוע מכך, שהאדם ינצל את סגולת ההתפתחות והצמיחה שבו לכיוון שלילי, ואז הוא גרוע הרבה יותר מהאבן הדוממת, מאחר שהובהר שהצמיחה הינה מרכיב יסודי המאפיין את המין האנושי, מאוד יש להזהר מפני תופעה שלילית כזו, ועל זאת הזהיר שלמה המלך ע"ה כאומר (משלי סו, כד): "אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה". מה חבל, על מי ששמתמש בתכונה נהדרת שהקב"ה שתל בו מתחילת בריאתו, ושבעזרתה הוא מסוגל להעפיל לגבהים, והוא מנצל אותה בכיוון שלילי המורידו לתהומות.

אשר בנינו כנטיעים

אכן אם הצמיחה מאפיינת את כלל חיי המין האנושי, חשיבות מיוחדת נודעת לה בגיל הנעורים, שכל כולו אומר גידול והתפתחות. צא ולמד מה שכתב רבינו יונה בפירושו למשנה (אבות א, יג): "אם לא עכשיו אימתי", וזה לשונו: ... ועוד יש בכלל זה הלשון, אם לא עכשיו, בימי הנערות, אימתי? אם עד זקנה ושיבה יניחנה, לא יוכל לעשותה. ועל ענין זה אמר דוד ע"ה (תהלים קמד, יב): "אשר בנינו כנטיעים, מגודלים בנעוריהם", רצונו לומר, כי הנטע בעודנו קטן, אדם יכול לגדלו, להיות עצו ישר ולא יהיה עקום, אך

לאחר שיגדל בעקמימותו, קשה הוא מאוד לתקנו, וכן האדם, בעודנו נער, קל להיות גדל בדרך טוב ולסור מן הרע, אבל אם הזקין ברשעתו קשה בעיניו להניחה, כמו שכתוב (משלי כב, ו): "חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" וכתוב "כי האדם עץ השדה". ועוד, כי התשובה בימי זקנה אינה תשובה שלימה...

דברים ברוח זו משמיענו גם המגיד מקוז'ניץ בספרו "עבודת ישראל", בהתייחסו למשנה באבות (פרק ג, משנה יד) הקובעת ש"שיחת הילדים מוציאה את האדם מן העולם". על כך כותב המגיד מקוז'ניץ וגם צריך האדם להתעורר עצמו בימי בחרותו לעבודתו יתברך, כי כל זמן שהאילן רך ודק נוטין אותו לכל צד, מה שאין כן כשמתקשה. על עיקרון חינוכי בסיסי זה מוסיף המגיד מקוז'ניץ דימוי נוסף מקליפת האגוז:

וכמו האגוז, כל זמן שהוא רך אז בקל יכולין לנתק הקליפה הדקה שעל הפרי מבפנים, מה שאין כן כשמזקין, צריכין לגררו בחוזק, כמו כן האדם, בימי בחרותו אף שחטא קצת עם כל זה במעט יכול להתגבר על יצרו ולסור מהרע וללכת בהטוב... מה שאין כן כשמזקין ומושרש בהבלי עולם ומכל שכן בחטאיו, ויצרו מתגבר עליו בכל יום, אז צריך אחר כך לסיגופים גדולים להכרית את הרע מעליו.

חשיבות החינוך בגיל הרך

ראוי להתבונן בהלכה נוספת שנאמרה אודות המועד של ט"ו בשבט, שאף בה מקופל לקח השקפתי נכבד. כאמור לעיל, ההלכה קובעת שאילן שפירותיו חנטו קודם ט"ו בשבט, הפירות נחשבים כשייכים לשנה הקודמת, ואילו החונטים מט"ו בשבט ואילך מתייחסים לשנה הבאה, על כל המשמעויות הכרוכות בדבר לענין שנות המעשר, הערלה וכו'. חנטה זו, שבה הדברים אמורים, מה טיבה? נחלקו בזה הראשונים. לא נוכל במסגרת זו לפרט את כל השיטות שנאמרו בנידון, די אם נזכיר שלדברי המאירי (במסכת ראש השנה, שם), היינו יציאת הפרי הקטן, ואילו ראשונים אחרים סבורים שזהו שלב שקודם לפרי, כאשר באילן ישנם רק פרחים. בין כך ובין כך זהו שלב התחלתי ביותר, שהרי גם מאוחר יותר כשכבר יגדל הפרי בגודל מסויים, הוא עדיין יהיה בוסר ובלתי ראוי למאכל (וגם לא לברכה). אף על פי כן ההלכה קובעת ששלב זה הוא הקובע, משום שבו טמון בכח כל מה שיצא אחר כך לפועל.

ומכאן השלכה לענין התפתחות אישיותו של האדם. הכל תלוי בשנים הראשונות להתפתחותו, ולכן דוקא עליהן יש לשים דגש חזק, משום שעל יסודות אלו תיבנה אחר כך כל האישיות, ומכאן חשיבות החינוך בגיל הרך. בנותן טעם להסמיק לכך גם את דברי בעל "עקידת יצחק", שאף הוא לומד מוסר השכל לענין חינוך האדם, מהלכה נוספת שנאמרה בענין פירות העץ.

בדבריו בפרשת "קדושים" (שער חמשה וחמישים) בהתייחסו לדיני ערלה הוא כותב: עוד בא הכתוב בציווי על הפרישות וההרחקה מהעניינים החומריים... הכתוב מודיע כי תיכף להכשרת הפירות לאכילה יש להביא פרוי קודש הילולים לה', מה שזאת תהיה סיבה להוסיף תבואתו משם ואילך. ודי בזה זירוז, כי האדם עץ השדה ומעשיו הכעורים ראוי להרחיקם מקודם, וזה הוא הענין "בן שלוש שנים הכיר אברהם את בוראו" (נדרים לב, א) שזה אחר שנות הערלה.

פרי הארץ לגאון ולתפארת

ניתן להמשיך לטוות הלאה קו חשיבה זה, בהתבוננות נוספת בענייניו של העץ ובהלכותיו. כאמור ביחס לעצים נאמרה ההלכה שהחנטה היא הקובעת לענין שנות המעשר וכיו"ב. במה דברים אמורים בפירות העץ, אולם ביחס לירקות נאמרה ההלכה שהולכים אחר שעת לקיטתם, ולא אחר השעה שבה פירות האדמה החלו לבצבץ וכו'. מסתבר ששוני זה מבוסס על ההבדל הבסיסי שבין העץ לירק. ההגדרה ההלכתית של עץ, היינו צמח שגזעו מתקיים לאורך שנים, בעוד שירק צומח ללא גזע, או שהגזע מתכלה, ובמקומו צומח גזע חדש. מתוך כך מובנת היטב ההלכה שבעוד שבעץ שיש לו גזע יציב, ניתן לראות כבר בגזע את כל ההתפתחות העתידית של הפרי, ולכן ניתן להחשיב את החנטה כמועד קובע לענין המעשרות, לעומת זאת כיון שלפרי האדמה ולירקות אין גזע, כל עוד הוא לא בשל ונלקט, כביכול עדיין אין לו על מה להסתמך, ולכן ממתינים עד לקיטת הפרי.

על משקל הנחה זו כתב בספר "שארית מנחם" (חלק ג, עמוד שעז) לבאר את הכלל שאצל יהודי "מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה", ולא כן אצל גוי (עיין קידושין לט, ב, ובתוספות שם). מעתה הדברים מובנים היטב, כיון שלכל אשר בשם ישראל יכונה

ישנו שייכות לגזע האומה שכולו טוב, ניתן להתחשב גם במחשבה הטובה, שעדיין לא יצאה לפועל, כאילו כבר התבצעה. לא כן אצל מי שאינו מבני ברית, שאין לו קשר לגזע הקודש שמוצאו באבות הקדושים. מחשבה טובה שלו או רצון טוב שלו, גם אם הוא כנה, כל עוד לא יצאו לפועל, אין בהם ממש, ואי אפשר להתחשב בהם.

בעניין זה תצוין אמרה נחמדה הנמסרת משמו של האדמו"ר ר' יואל מסאטמער זצ"ל. הוא מסב את תשומת לבנו לעובדה הנראית לכאורה כמזוהה. הנה בט"ו בשבט, שכאמור הוא ראש השנה לאילן, נוהגים אנו לאכול מפירות האילנות. לעומת זאת בחג השבועות, שעליו נאמר במשנה (ראש השנה, שם) ש"בעצרת נידונין על פירות האילן" נוהגים להעמיד בבתי הכנסת דוקא ענפי אילנות, ולא את הפירות עצמם, הלא דבר הוא!

אמר על כך האדמו"ר כי לקח רב משמעות טמון במנהגים אלו. ללמדנו הם באים, כי כשבאים לבדוק באילן ובטיבו, הבחינה הטובה ביותר היא לבדוק בפירותיו, שהם המעידים על טיב העץ. לעומת זאת כשדנים בעצרת את הפירות, חשוב לבדוק באבותיהם, דהיינו בגזעי האילנות, משום שבהם תלויה איכות הפירות, ולכן אז מעמידים לראווה את ענפי העצים.

מקור לעידוד ולתקווה

ומשעה שבאים אנו לבדוק ולהתבונן בגזע העץ דוקא במועד ט"ו בשבט, ניתן לשאוב מכך עידוד ותקווה לנו בני האדם, שכאמור דומים במידה מסויימת לעץ השדה.

רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל (עיין "מעגלי שנה" חלק ב, עמוד צג) מציין את העובדה המתמיהה שבעיצומם של ימות החורף, אנו כבר מייחסים לאילן תחילת שנה חדשה. בשעה זו האילן עוד לא הניב פרי ממשי, גם מראהו נראה די דל ועלוב, ללא פירות ואף ללא עלים רבים. אף על פי כן דעת תורה גורסת, כי בגזע זה כבר מפכים החיים החדשים של הפירות שעתידיים לצמוח בקרוב. אמנם האילן נראה בתקופת שבט בדרך כלל ערום למדי, אולם כבר כשעה זו הוא כמכריז את בשורת האביב, הפריחה וההתחדשות, ולא בכדי אמר הכתוב (איוב יד, ז): "כי יש לעץ תקווה".

ברוח זו הסממנים החגיגיים המתלויים למועד ט"ו בשבט מכילים בקרבם בשורת עידוד לאדם, שגם אם הוא נראה מרוקן מנכסים רוחניים וערום מהמצוות, לא אבדה תקוותו, וכיון שהוא קשור לגזע ולשורשים, תמיד הוא עשוי להתחדש ולשוב לפריחה מבורכת. אמנם במרוצת סערות החורף נשרו מהאילן פירות, אולם אלו היו פירות גמורים. העלים שנשרו מהעץ כבר היו כמושים, וגם הענפים שנשברו וניתקו כבר היו יבשים. אכן הגזע, המשלח שורשיו למעמקי האדמה, ממשיך למרות הכל להתקיים, וביום מן הימים גם לפרוח ולהוציא פירות לתפארת. זוהי ייחודיותו של האילן.

וכיון שגם האדם משול לעץ השדה, רמז שקוף יש לו בענין זה, שלעולם אין לו להתייאש ולאבד את תקוותו, ותמיד יש בכוחו לחזור להתפתח ולהניב פירות הילולים. זוהי בשורתו המרעננת והמעודדת של ראש השנה לאילנות.

מתוך: גליון "המודיע" י"ד בשבט תשס"ז